

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИННИХ ПОСЯГАНЬ НА КУЛЬТУРНІ ЦІННОСТІ, ТВОРИ МИСТЕЦТВА ТА ПРЕДМЕТИ АНТИКВАРІАТУ

ФУРМАН Ярослав Володимирович - кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем експертно-криміналістичного забезпечення діяльності ОВС, навчально-наукового інституту підготовки фахівців для експертно-криміналістичних підрозділів Національної академії внутрішніх справ

УДК 343.9:008+343.3/7

В статті розглянуто використання спеціальних знань при розслідуванні преступних посягательств на культурные ценности, произведения искусства и предметы антиквариата, отмечено о назначении искусствоведческой экспертизы, формулировке необходимых вопросов перед назначением экспертизы и выбора учреждения для ее проведения.

Ключові слова: антикваріат, дендрохронологічна експертиза, культурні цінності, мистецтвознавча експертиза, розслідування, спеціальні знання, твори мистецтва.

Розслідування злочинів у цілому є неможливим без використання сучасних досягнень природничих, технічних економічних та інших наук, які прийнято називати спеціальними знаннями.

У таких випадках кримінальним процесуальним законодавством слідчому надано право використовувати допомогу спеціалістів (ст. 71 КПК України), експертів (ст. 69 КПК України) та інших осіб, які володіють спеціальними знаннями.

Теоретичним підґрунтям дослідження використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних проваджень стали праці провідних науковців: О.Ф. Аубакірова, Р.С. Белкіна, А.І. Вінберга, В.Г. Гончаренка, Г.І. Грамовича, Ф.Е. Давудова, П.В. Данісявічіуса, А.В. Дулова, П.П. Іщенко, Н.І. Клименко, З.О. Ковальчук, В.Я. Колдіна, В.К. Лисиченка, В.М. Махова, Г.М. Надгорного, А.Я. Паліашвілі, М.Я. Сегая, М.О. Селіванова, З.М. Соко-

ловського, В.В. Циркаля, В.І. Шиканова, О.Р. Шляхова та багатьох інших вчених.

При розслідуванні злочинних посягань на культурні цінності, твори мистецтва та предмети антикваріату необхідним є застосування положень теорії криміналістичної ідентифікації [1, с. 335–340; 2, с. 106–115], що пов'язано із проведенням відповідних експертиз. У чинному КПК України призначення експертизи розглядається як один із головних способів використання спеціальних знань у судочинстві. Вона дає змогу отримати докази, а саме ті фактичні дані, що мають значення для правильного вирішення кримінального провадження, тобто ті неочевидні факти, що можуть бути встановлені певним спеціалістом шляхом наукового дослідження відповідних об'єктів. На стадії досудового розслідування експертиза сприяє об'єктивності, повноті та всебічності пізнання події й обставин злочину [3, с. 117].

Метою статті є виокремлення спеціальних знань, що використовують під час розслідування злочинних посягань на культурні цінності, твори мистецтва та предмети антикваріату, а також визначення кола експертиз, які призначають під час цього розслідування, та особливостей їх проведення.

Як свідчить слідча практика, призначаючи судову експертизу в кримінальному провадженні, у якому об'єктом посягання є культурні цінності, твори мистецтва та предмети антикваріату, перед слідчим виникає багато труднощів, а саме: при виборі

виду експертизи, формулюванні запитань у постанові про її призначення, організації судово-експертної діяльності та залучення особи, яка володіє спеціальними знаннями [4, с. 97].

При розслідуванні злочинних посягань на культурні цінності, твори мистецтва та предмети антикваріату призначають, як правило, такі експертизи:

1) традиційні (трасологічні, дактилоскопічні, авторознавчі, портретні);

2) нетрадиційні (мистецтвознавчі, технічні, гемологічні, пробірні).

Як правильно зазначає В.Г. Грузкова, найбільш типовим комплексом (блоком) судових експертиз є ті, потреба в яких виникає у зв'язку з необхідністю дослідження спеціальних обставин конкретної категорії кримінальних проваджень [5, с. 119].

Серед експертиз, що призначають при розслідуванні злочинних посягань на культурні цінності, твори мистецтва та предмети антикваріату, головне місце посідає мистецтвознавча експертиза. Це складний вид дослідження, мета якого полягає у встановленні оригінальності витвору мистецтва, що став об'єктом злочину.

Важливе значення для проведення мистецтвознавчої експертизи має правильне формулювання питань, що ставить слідчий експертові. Зокрема:

1) до якого виду об'єктів матеріальної та духовної культури належить представлений предмет?

2) чи належить цей предмет до культурних цінностей згідно з чинним законодавством? Якщо так, то за якими ознаками це визначено?

3) яка назва предмета, хто його автор, у якому історичному періоді цей предмет виготовлено?

4) чи містяться на предметі спеціальні позначки (підписи, інвентарні номери, клейма тощо)? Якщо так, то де саме і що вони означають? У якому районі України міг бути знайдений цей предмет або де міг зберігатися [6, с. 185].

Інколи культурні цінності, твори мистецтва та предмети антикваріату, як предмет злочинного посягання, пошкоджуються. Це може статися в таких випадках:

по-перше, за умислом особи (наприклад, коли з метою спрощення приховування при переміщенні через митний кордон проводиться маскування стародавніх картин та ікон шляхом замалювання справжнього зображення будь-якими сучасними малюнками, чи коли полотнища вирізають з рам, чим зменшується їх площа, а справжні рами взагалі знищуються); по-друге, унаслідок скоєння крадіжки з релігійних споруд, храмів, музеїв, галерей, приватних колекцій та інших місць, що може спричинити пошкодження лако-фарбного шару, рам тощо, а в крайньому разі призвести до повного руйнування предмета.

Таким чином, правомірним і обов'язковим видатися, як слушно зауважує М.І. Костін, постановка перед мистецтвознавчою експертизою питання щодо визначення не тільки ідентифікаційних ознак та належності предметів до культурних цінностей, творів мистецтва та предметів антикваріату, але й щодо характеру, причин, часу погіршення його стану, вартості реставраційних робіт з усунення шкоди від злочинних дій, або вартості зруйнованого предмета. При цьому мова може вестись і про встановлення факту завдання моральної шкоди власнику культурних цінностей (фізичній та юридичній особі) [6, с. 131].

При призначенні мистецтвознавчої експертизи дуже виважено слід підходити до обрання кандидатури судових експертів, тому що не кожний спеціаліст володіє необхідним рівнем знань для надання достовірного висновку. У судово-слідчій практиці часто трапляються випадки, коли прокурори або суди не погоджуються з висновками експертів, які вони надавали під час розслідування, а у процесі подальших досліджень експерти доходять протилежних висновків. При обранні кандидатури експертів слід орієнтуватися на відомих спеціалістів за необхідним фахом, які працюють у провідних вітчизняних науково-культурних центрах, музеях, бібліотеках. Такими є Національний історичний музей України, Центр реставрації та експертиз, Києво-Печерська Лавра (щодо предметів релігійного культу), Національний науково-дослідний реставраційний центр України, Київський,

Дніпропетровський, Донецький, Кримський, Львівський, Одеський, Харківський науково-дослідний інститути судових експертиз Міністерства юстиції України.

Іноді як експертів-мистецтвознавців залучають працівників регіональних музеїв та картинних галерей, а за їх відсутності – колекціонерів, священнослужителів, власників магазинів антикваріату, працівників комісійних магазинів, ломбардів. У юридичній літературі підкреслюється, що "... не маючи достатнього обсягу теоретичних знань з мистецтвознавства та практики оцінювання предметів живопису, декоративно-прикладного мистецтва, вони переважно роблять висновки, які мають поверховий характер". Крім того, у їх висновках частково або повністю відсутні описова та дослідницька частини. Трапляються випадки, коли одному й тому самому предмету надається різна оцінка [4, с. 88].

Слід підтримати думку О.С. Мільчуцької, "... що основною причиною поверхового підходу до проведення мистецтвознавчої експертизи є незацікавленість осіб, які її проводять. Причина – недостатнє фінансування правоохоронних органів, яке не дає можливості оплачувати послуги спеціалістів, яких залучають для проведення досліджень. Той же фахівець вважає, що на проведення дослідження негативно впливає обмеженість науково-технічної бази експертів-мистецтвознавців, а також відсутність єдиних нормативів оцінки об'єктів, що досліджуються" [4, с. 98].

Суттєві труднощі у проведенні мистецтвознавчої експертизи можуть виникнути за відсутності безпосереднього об'єкта дослідження. У такому разі предмети оцінюються експертами не при безпосередньому їх дослідженні, а шляхом вивчення їх зображень на фотознімках і відеозаписах. За таких обставин достовірне встановлення часу виготовлення культурних цінностей, їх індивідуальних ознак, матеріалу, використаного для виготовлення, та авторів є майже неможливим. Важливого значення у цьому разі набуває підтвердження тих чи інших обставин сукупністю побічних доказів у кримінальному провадженні.

Предмети, що мають культурну цін-

ність, як об'єкти експертного дослідження, є носіями комплексної інформації. У цьому разі доцільно призначати комплексну експертизу, умовою якої є структурна спільність об'єкта – носія властивостей, що використовуються фахівцями у різних галузях знань. Не слід плутати такі різні поняття, як "комплекс експертиз", "комплексне експертне дослідження" та "комплексна експертиза". На відміну від інших, комплексна експертиза – поняття процесуальне, проведення якої здійснюється для вирішення суміжних завдань різних родів (видів) експертиз [7, с. 101].

Так, мистецтвознавчу експертизу можна проводити в комплексі з гемологічною та пробірною експертизами. При проведенні гемологічної експертизи слідчому рекомендується ставити перед експертом такі запитання:

- 1) як називається надане на дослідження каміння;
- 2) яке походження об'єкта, що досліджується (природне чи синтетичне);
- 3) до якої категорії каміння (дорогоцінне, напівдорогоцінне, підробка) належить досліджуваний зразок;
- 4) яка вага каміння (у каратах);
- 5) яка технологія його обробки та вартість;
- 6) чи є на камінні сліди, що свідчать про вилучення його з ювелірної прикраси тощо [8, с. 78].

Предметом пробірної експертизи є дослідження складу сплавів; визначення кількості дорогоцінних металів, що містяться в них; встановлення виробника, часу, методів виготовлення; визначення оригінальності відбитків пробірних клейм та ін. Для якісного проведення дослідження слідчий повинен сформулювати питання, зміст яких охоплює увесь спектр потрібної інформації, а саме:

- 1) що за метал надано на дослідження та в якій кількості (у грамах);
- 2) яка на металі проба;
- 3) чи міститься дорогоцінний метал та яка його вага;
- 4) хто є виробником та яким способом виготовлений об'єкт, заводським чи кустарним.

Якщо досліджуваний об'єкт складається

з декількох деталей, виготовлених з різних металів або дорогоцінного каміння, експерт повинен, не порушуючи цілісності виробу, описати предмет, вказавши загальну масу та пробу кожної деталі.

Непроведення мистецтвознавчої експертизи взагалі або її підміна висновком спеціаліста часто призводить до порушення законних прав та свобод осіб, яких притягують до кримінальної відповідальності.

Оцінюючи висновок мистецтвознавчої експертизи, слідчий повинен правильно встановити такі обставини: “точну назву предмета (ікона, монета, картина, нотний текст тощо) та в чому саме полягає його історична і культурна цінність; де саме і коли (країна, місто, місце, епоха, століття, рік) виготовлено цей предмет; його індивідуальні ознаки – характеристика, тип, номінал, розмір, вага, матеріал, колір, оправа, художнє озброєння, наявність написів, аверс (лицьовий бік) чи реверс (зворотній бік), гурт (торець монети), особливі прикмети (наявність тавра, викарбуваних і наставних знаків, власницькі та дарчі ознаки; чи є він оригінал або копію, і які ознаки підтверджують це; яка техніка і які способи виготовлення цього предмета, які матеріали використано (дошку, папір, фарби, лаки, дорогоцінні метали); до якої школи відомих авторів належить предмет і хто саме є його автором; чи піддавався даний предмет знищенню, пошкодженню, реставрації, яка його вартість” [9, с. 45].

При розслідуванні злочинних посягань на культурні цінності, твори мистецтва та предмети антикваріату, найбільш поширені такі криміналістичні експертизи:

1) техніко-криміналістична експертиза документів, за допомогою якої встановлюються ознаки підробки документів, визначається спосіб внесення до них змін, встановлюється зміст виведеного тексту, наприклад, початковий текст у підробленому свідоцтві на право вивезення (тимчасового вивезення) культурних цінностей з території України.

2) судово-почеркознавча експертиза, що встановлює виконавця рукописного тексту або підпису в документах, а також на упаковках у яких знайдено культурні цін-

ності та інших пакувальних матеріалах під час їхнього перевезення, пересилання та зберігання;

3) дактилоскопічна експертиза встановлює за слідами відбитків пальців рук факт контакту винної особи із предметами, документами, пакувальним матеріалом, які було вилучено під час огляду місця події, обшуку чи викинуто злочинцем при затриманні;

4) трасологічна експертиза. Її об'єктами є сліди різних видів, у яких відобразилась зовнішня будова слідоутворюючого об'єкта. У криміналістичній літературі, залежно від особливостей об'єкта дослідження, виокремлюють декілька підвидів трасологічної експертизи:

а) механоскопічна трасологічна експертиза досліджує сліди, залишені різними знаряддями і механізмами при пошкодженні пломб на різних матеріалах тощо. Головне завдання експертизи – ідентифікація знаряддь і механізмів за їх слідами;

б) гемоскопічна трасологічна експертиза. Об'єктами цієї експертизи є сліди, залишені різними частинами тіла та одягу людини, за якими можлива її ідентифікація. Її різновидністю є, як вже зазначалось, дактилоскопічна експертиза;

в) транспортно-трасологічна експертиза. Об'єктами дослідження цієї експертизи є сліди транспортних засобів, використані злочинцями при вчиненні контрабанди культурних цінностей, крадіжки;

г) трасологічна експертиза з метою ідентифікації цілого за частинами. Проводиться в разі, коли картину розрізають на частини, або тоді, коли злочинець зрізав лише частину картини [10, с. 313].

При розслідуванні злочинних посягань на культурні цінності, твори мистецтва та предмети антикваріату, часто виникає необхідність у проведенні дендрохронологічної експертизи. Її предметом є встановлення віку ікон шляхом дослідження породи дерев'яних дощок ікон, часу нашарування на них живописного шару тощо. Як показує досвід, ця експертиза проводиться в таких спеціалізованих закладах й організаціях, як Центр реставрації і експертизи, Києво-Печерська Лавра, науково-дослідними інститутами судових експертиз Міністерства

юстиції України, а також здійснюється кафедрами ботанічних та лісотехнічних вузів.

Під час розслідування злочинних посягань на культурні цінності, твори мистецтва та предмети антикваріату часто виникає необхідність у призначенні технічної експертизи. Ця експертиза вирішує питання про способи, давність виготовлення тайників, улаштування під спеціальні сховища різноманітних місць агрегатів і приладів на транспортних засобах, у приміщеннях; про можливість виконання таких робіт однією особою чи групою осіб. Різновидністю технічної експертизи є фізико-хімічна (спектрографічна) експертиза щодо визначення автентичності дорогоцінних металів: їх проби, складу різних складових сполук, з яких виготовлено предмет (речовина), наявності мікрочастинок дорогоцінних металів на різних матеріальних об'єктах (наприклад, у кишнях одягу, на матеріалах для упаковки) [11, с. 34].

Слід зазначити про біологічну експертизу волосся, потюжиру, слідів слини та крові людини, залишені нею на культурних цінностях, творах мистецтва та предметах антикваріату. Сучасні експертні можливості в багатьох випадках дозволяють ідентифікувати конкретну особу на основі генетичної інформації, що міститься на залишених нею біологічних слідах і частинах та ін.

Важливу роль у розслідуванні злочинних посягань на культурні цінності, твори мистецтва та предмети антикваріату відіграє геноскопічна експертиза, за допомогою якої виявляють особу злочинця. Метод генотипоскопічної ідентифікації є найуніверсальнішим, тому що з його допомогою можна ідентифікувати будь-які об'єкти біологічного походження, якщо в них збереглися молекули ДНК. Використовуючи високоефективні технічні засоби, можна отримувати результат з імовірністю помилки меншої за одиницю на кілька мільярдів випадків. Тобто віднаходити єдину людину з усіх, які проживають у світі. "Універсальність і висока індивідуальність результатів роблять цей метод, – підкреслює В. Перч, – найбільш перспективним серед усіх інших методів ідентифікації людини у випадках безпосереднього дослідження об'єктів біо-

логічного походження" [12, с. 94].

Останнім часом розроблений і широко впроваджується в експертну практику метод, що дозволяє проводити дослідження незначних кількостей зруйнованих молекул ДНК. Із введенням у практику такої модифікації генотипоскопії було усунуто одну з найбільш суттєвих перешкод на шляху практичного криміналістичного та судово-медичного використання методу, що полягає в недостатності матеріалу, потрібного для проведення результативного дослідження, за обсягом і якістю.

Необхідно погодитись з думкою О.С. Кофанової про те, що при розслідуванні злочинного посягання на культурні цінності, твори мистецтва та предмети антикваріату, слід широко використовувати можливості проведення на місці події так званої "ситуаційної експертизи" або експертизи "у польових умовах" [13, с. 54].

Ситуаційна експертиза не є самостійним видом експертизи. Її можна проводити на загальних підставах відповідно до вимог КПК України, що регламентують проведення експертизи. Єдина відмінність полягає у тому, що в її здійсненні можна виокремити два самостійних етапи: 1) діяльність спеціаліста (мистецтвознавця) безпосередньо на місці події; 2) дослідження отриманих матеріалів й інформації у стаціонарних умовах. До того ж проведення експертизи в польових умовах можливе тільки до порушення кримінальної справи. Якщо проведення ситуаційної експертизи здійснюється разом з оглядом місця події, то обізнана особа, яка бере участь у ньому, виступає як експерт. У своїй діяльності на місці події експерт наділяється всіма правами й обов'язками, передбаченими КПК України. Така практика може істотно полегшити розслідування злочину відразу за двома параметрами: 1) вирішується питання про те, у якості кого, експерта чи спеціаліста, слід залучати особу, яка володіє спеціальними знаннями в галузі мистецтвознавства;-

2) виникає можливість проведення "зачочної" експертизи предметів, які мають культурну цінність, тому що експерт-мистецтвознавець отримає більше даних для винесення категоричного висновку.

Участь спеціаліста не виключає, а в

АНОТАЦІЯ

В статті розглянуто використання спеціальних знань при розслідуванні злочинних посягань на культурні цінності, твори мистецтва та предмети антикваріату, наголошено про призначення мистецтвознавчої експертизи, формулювання необхідних питань перед призначенням експертизи та вибору установи для її проведення.

низці випадків сприяє подальшому призначенню та проведенню експертизи. Спеціаліст не замінює експерта, хоча участь у кримінальному судочинстві експерта й спеціаліста має багато загальних ознак. Будь-який експерт може бути залучений для проведення слідчих дій як спеціаліст, але не кожен спеціаліст залучається до виконання обов'язків експерта. Спеціаліст сприяє виявленню і вилученню доказів, експерт досліджує вже зібрані докази, у результаті вивчення яких і їх тлумачення за допомогою спеціальних знань одержує нові фактичні дані, що раніше були невідомі слідчому.

Підбиваючи підсумок, слід зазначити, що успіх у розслідуванні кримінальних проваджень, предметом яких є культурні цінності, твори мистецтва та предмети антикваріату, багато в чому залежить від експертних досліджень, при цьому не лише тих, які зазвичай призначають у таких провадженнях, а й інших, про які зазначено вище. І навпаки – недооцінка ролі експертних досліджень під час розслідування злочинних посягань на культурні цінності, твори мистецтва та предмети антикваріату і недостатня обізнаність працівників слідчих органів з досягненнями експертної практики негативно позначаються на розслідуванні таких проваджень.

Література:

1. Белкин А.Р. Теории доказывания : [науч.-метод. пособие] / Белкин А.Р. – М.: Норма, 1999. – 429с.
2. Белкин Р.С. Криминалистика и доказывание (методологические проблемы) / Белкин Р.С., Винберг А.И. – М. : Юрид. лит., 1969. – 216с.
3. Романюк Б.В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві : [монографія] / Романюк

SUMMARY

This paper examines the use of expertise in the investigation of criminal offenses on cultural values, art and antiques, highlighted the appointment of art-examination, formulation required for appointment to examination and selection of agencies to carry it out.

Б.В. – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2002. – 195 с.

4. Мільчуцька О. С. Взаємодія слідчих і експертів у розслідуванні злочинів, пов'язаних з культурними цінностями / О. С. Мільчуцька // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ при Нац. акад. внутр. справ України. 2003. – Вип. 1. – С. 97–101.

5. Грузкова В.Г. О типичных комплексах (блоках) судебных экспертиз / В. Г. Грузкова // Современные достижения науки и техники в борьбе с преступностью: науч.-практ. конф. : тезисы докл. – Минск: НИИПКК и судеб. экспертиз, 1992. – С. 118–120.

6. Костін М. І. Контрабанда. Доказування обставини вчинення злочину на досудовому слідстві : [монографія] / Костін М. І. – К. : ДІА, 2003. – 185 с.

7. Каткова Т.В. Судебная экспертиза: [практ. пособие] / Каткова Т.В. – Харьков : Ун-т внут. дел. 1997. – 101с.

8. Долгов С.Г. Культурная ценность как объект гражданских прав и их защита гражданско-правовой и криминалистический аспект / : дис. ... канд. юрид. наук : / Долгов С. Г. – М., 2000. – 189 с.

9. Білецька Л.М. Предмети контрабанди як елемент предмета доказування у кримінальних справах / Л. М. Білецька // Вісник Верховного Суду України. – 2003. – № 2. – С. 44–47.

10. Криминалистика : [учебник] /под ред. А.Х. Филиппова. – 1998. – М. – С.313.

11. Контрабанда: засоби попередження та протидії : [навч. посіб.] / КК по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю при Президентові України. МНДЦ з проблем боротьби з орг. злочинністю ; за ред. Я. Ю. Кондратьева,

Б. В. Романюка / [Б. В. Романюк, М.І. Камлик, В. В. Коваленко та ін.]. – К. : МІВВЦ, 2001. – 117 с.

12. Перч В. ДНК-аналіз у судово-медичній практиці / В. Перч // Вісник прокуратури. – 2003. – № 4. – С. 93–95.

13. Кофанова О.С. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинних посягань на культурні цінності: [метод.рек.] / Кофанова О.С. – К.: Знання України. 2006. – 54 с.